

УДК 911.3:27-523:332.1

DOI <https://doi.org/10.32782/naturaljournal.9.2024.8>

ЛАБІРИНТ ЯК ЕЛЕМЕНТ САКРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

В. М. Воловик¹, О. Д. Лаврик²

Дослідження присвячене поняттю лабіринту: етимології, трактуванню та типології як складової сакрального простору. Метою дослідження є висвітлення дефініції «лабіринту» у складі сакральної географії та сакрального ландшафтознавства, аналіз просторового розташування з позицій лімінальної складової сакрального простору. Для аналізу лабіринту як елементу сакрального простору були використані ландшафтознавчий, історико-географічний, етнічно-екологічний та еніологічний підходи. Відродження інтересу до історії, функціонування та розвитку лабіринту як елементу сакрального простору сприяв активному обміну ідеями між істориками, культурологами, теологами, географами, ландшафтними дизайнерами, що спричинило сплеск інтересу до цієї тематики на початку ХХІ століття. Історико-географічний аналіз лабіринтів проведено в окремих працях зарубіжних географів, теологів, культурологів. Більшість з них не завжди зазначають відмінність між окремими підходами до трактування та етимології терміну. У цих дослідженнях мало уваги приділено типологізації та аналізу структури лабіринту з позицій географії, що зумовлює необхідність системного вивчення та формування відповідних моделей. У статті проаналізовано трактування «лабіринту»: техногенне, архітектурне, сакральне / тафальне / лімінальне, еніоземлезнавче, семіотичне, метафоричне, літературне.

Авторами запропоновано типології лабіринтів на основі просторового, генетичного та морфологічного підходу. У просторовому типі запропоновано виокремлювати лабіринти за висотною диференціацією: наземні, підземні, перехідні. За генезисом виділено підтипи лабіринтів у складі сакрального простору: натуральний (підземні комплекси печер та галерей), натурально-антропогенні (сакральні модифіковані комплекси галерей та печер), антропогенні або техногенні (лабіринти у церквах, з дерну, «троянські міста» тощо). Запропоновано морфологічну типологію лабіринтів з підтипами: змієподібний лінійний, концентричний кіл, спіральний, хрестоподібний. Застосування запропонованих трактувань і типологій лабіринту у складі сакрального простору поглибить зв'язки у міждисциплінарних напрямках географії, теології, філософії, культурології та дозволить розширити теоретико-методологічну базу сакральної географії.

Ключові слова: лабіринт, сакральний простір, лімінальний, сакральний ландшафт.

¹ доктор географічних наук, професор,
професор кафедри географії
(Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця)
e-mail: wolowyk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8663-0342

² доктор географічних наук, професор,
професор кафедри екології та географії
(Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир)
e-mail: slavrik1979@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2604-2500

LABYRINTH AS AN ELEMENT OF SACRED SPACE

V. M. Volovyk, O. D. Lavryk

The study is devoted to the concept of the labyrinth: etymology, interpretation and typology as a component of the sacred space. The purpose of the study is to clarify the definition of "labyrinth" as part of sacred geography and sacred landscape science, to analyze the spatial arrangement from the standpoint of the liminal component of the sacred space. To analyze the labyrinth as an element of sacred space, landscape science, historical-geographical, ethnic-ecological and eniological scientific approaches were used. The revival of interest in the history, functioning and development of the labyrinth as an element of the sacred space contributed to an active exchange of ideas between historians, cultural scientists, theologians, geographers, and landscape designers, which caused a surge of interest in this topic at the beginning of the 21st century. The historical and geographical analysis of labyrinths was carried out in separate works of foreign geographers, theologians, and cultural experts.

Most of them do not always note the difference between separate approaches to the interpretation and etymology of the term. In these studies, rather little attention was paid to the typology and analysis of the structure of the labyrinth from the point of view of geography, which necessitates a systematic study and the formation of appropriate models. The article analyzes the interpretation of the "labyrinth": man-made, architectural, sacred / taphal / liminal, eniogeological, semiotic, metaphorical, literary. The authors proposed a typology of labyrinths based on a spatial, genetic and morphological approach. In the spatial type, it is proposed to distinguish labyrinths according to height differentiation: ground, underground, transitional. According to the genesis, subtypes of labyrinths in the composition of the sacred space are distinguished: natural (underground complexes of caves and galleries), natural-anthropogenic (sacred modified complexes of galleries and caves), anthropogenic or man-made (labyrinths in churches, made of turf, "Trojan cities"). A morphological typology of labyrinths with subtypes: serpentine linear, concentric circles, spiral, cross-shaped is proposed. The application of the proposed interpretations and typologies of the labyrinth as part of the sacred space will deepen connections in the interdisciplinary areas of geography, theology, philosophy, cultural studies and will allow to expand the theoretical and methodological base of sacred geography.

Key words: labyrinth, sacred space, liminal, sacred landscape.

Вступ

Лабіринт – один з давніх символів, значення якого еволюціонувало від духовного (сакрального) до матеріального. Класичний лабіринт має морфологічно округлу форму із входом і проходами, розташованими паралельними колоподібними «лініями», які сходяться до центру. Хоча може мати й прямокутну форму або форму багатогранника, як правило, саме це визначає і конфігурацію внутрішніх кіл (Kern, 2000). Маючи структуровані патерни, вони містять лише один шлях, який веде до центру і виводить з нього. Таким чином, лабіринт стає сакральною «метафорою» паломництва (Labyrinth, 2008). Кожен лабіринт є сукупністю ліній, яку можна витлумачити як загальний план або схему. Взяті у комплексі, вони формують схему руху. Для повного розуміння цієї схеми необхідно уявити, що індивідуум рухається доріжкою між лініями, які формують стіни лабіринту. Він може виконувати функції лімінальної складової сакрального простору, де після остаточного випробування (життя або смерть), можна знайти вихід назовні (отримати свободу). Таким прикладом

є історія Тесея, яку можна розглядати як символ небезпеки ініціації згідно зі схемою *dettensus ad inferos*, символічної смерті та повернення до життя.

Тож не дивно, що формування дискурсу навколо позиції лабіринту у сакральному просторі, супроводжується значним розвитком досліджень культури, теології, антропогенної географії, етнокультурного ландшафтознавства. Тому, об'єкт дослідження розташований у перехідній структурі (міжпросторовості) з позицій лімінальності у феноменологічній моделі сакрального простору. Терміни є різними, але вони нерозривно пов'язані, так що важко, або навіть небажано, аналізувати їх окремо (Landscapes, 2016).

Детальний аналіз об'єкту дослідження з'являється наприкінці XIX – початку XX століть. Зокрема, у «Британській енциклопедії» розміщено статтю, написану ботаніком і переважно присвячену лабіринтам-плутанкам, але сакральна складова не висвітлена. У 1915–1916 рр. в «Revue Archéologique» опубліковано серію статей про «Les Fallacieux Détours du Labyrinthe» французького археолога Робера де Лоне. Досить

незвичним є дослідження Дж. Перс, де лабіринт визначено як «одночасно всесвіт, світ індивідууму, храм, місто, людина, кишечник Матері (землі), ... паломництво, подорож і шлях» (за McCullough, 2004), а значну частину дефініції приділено сакральній складовій. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть видано значну кількість праць, присвячених лабіринтам як елементу сакрального простору (Kern, 2000; McCullough, 2004; Mathews, 2010), у яких підкреслено спільну ідею об'єкту дослідження: аналіз трактувань, особливості просторового поширення, історія розвитку та використання.

Матеріал і методи

Окрім класичного розуміння лабіринту, необхідно проаналізувати його «суперпозицію» у феноменологічній моделі сакрального простору (Денисик та ін., 2020), а також трактування його лімінальної складової (Landscapes, 2016), який також входить до маргінальної частини гетеротопічної структури сакрального простору (Воловик і Атаман, 2023). Такий підхід у вивченні лабіринтів практично не зустрічається, що робить актуальним їх дослідження у географії культури та антропогенній географії.

Для аналізу лабіринту як елементу сакрального простору можливе застосування: ландшафтознавчого (унікальні властивості сакральних ландшафтів та місць); історико-географічного (лабіринт як складова сакрального простору у хронотопах); етнічно-екологічного (сакралізація – десакралізація); еніологічного (енерго-інформаційні структури лабіринту) підходів (Денисик та ін., 2020).

Результати

Етимологія терміну «лабіринт» до сьогодні має багато спірних походжень. Найчастіше вживають грецьке слово «λαβύρινθος» як «λάβρυς» або «дім двобічної сокири». Дослідники стверджують, що суфікс *-intlios* був типовим при формуванні топонімів пов'язаних з грецькою міграцією (2000 р. до н.е.) (Kern, 2000; Mathews, 2010); з давньоєгипетської мови пропонується переклад як *lepi-* (святинище) та *-rehint* (гирло каналу). Інколи зустрічаємо походження з грецької мови – «підземні ходи», що вкладається у трактування лімінальної складової сакрального простору. У середньовіччі існувало пояснення терміну від «laborintus» – «долина сліз» (*labor* – тривога, нещастя, *intus* – в), де зображали 11 оточень, які символізують світ земного гріха (Kern, 2000).

В англійській мові значення «лабіринту» має дуальне трактування і представлено «maze» та «labyrinth». Перший є «живоплотом-лабіринтом» або «плутанкою» і має відношення до епохи розвитку садово-паркового мистецтва ХІХ – початку ХХ століть. Чи значна між ними різниця? Частина дослідників вважають за краще вживати термін «лабіринт-плутанка» (maze) лише до лабіринтів із живоплотів, використовуючи слово «лабіринт» (labyrinth) для позначення структур, описаних античними письменниками, або як загальний термін для будь-якого незрозумілого розташування шляхів (Mathews, 2010).

Лабіринт має відношення до значної різноманітності патернів (від простих до складних), починаючи від доісторичних наскельних гравюр до сучасного мистецтва, а також до складних символічних і міфологічних структур, які формувалися упродовж тисячоліть. Плани, ескізи та емблеми лабіринтів з'являються часто на великій території, але головним чином в Азії та Європі. Вважається, що деякі були задумані з метою заманити до них демонів, щоб вони не знайшли виходу (Labyrinth, 2001). Одним з найдавніших (понад 2 тис. років) лабіринтів, нанесений на глиняну табличку у м. Джедімеду (штат Тамілнад, Індія), представлений квадратом, зі стороною 17 м. Найбільшим та найдавнішим лабіринтом, за твердженням Геродота, є комплекс споруджений у 2300 р. до н.е., за 80 км на південь від Каїру і мав загальну площу 70 тис. м², понад 3 тисячі наземних та підземних приміщень. Лабіринт використовували з тафальною метою, де були гробниці фараонів та крокодилів. У храмовому комплексі приносили жертви богам Єгипту, що підкреслює лімінальну позицію лабіринтів.

Середньовічний лабіринт слугував також для завершення пішохідних паломництв. Коли паломник наближався до кінцевої мети – святині чи святого місця, там формувалася лабіринт. Паломництво закінчувалося його проходженням після обходу святині чи священного місця. Прикладом є лабіринт у соборі Шартра (Франція), де сформувалося потужне сакральне місце, яке використовували ще друїди. Всередині собору з каменів було сформовано структуру завдовжки 294 м, діаметром – 13 м. У США найвідоміший лабіринт розташований в Єпископальному соборі Грейс у Сан-Франциско (Brockman, 2011).

Пропонуємо трактування терміну «лабіринт»:

а) *техногенне*: шлях на поверхні або підземні тунелі, через які надзвичайно складно (іноді небезпечно) знайти дорогу без відповідної допомоги. Найбільший природний лабіринт «Cool Patch Pumpkins» (м. Діксон, США) площею 25 га, був створений на кукурудзяному полі;

б) *архітектурне*: споруда зі значною кількістю кімнат і галерей, призначена для того, щоб заплутати зловмисників і збити їх зі шляху (Labyrinth, 2005);

в) *сакральне / тафальне / лімінальне*: святилище, що є велетенським вівтарем, де здійснюється обряд сакральної ініціації: «Лабіринт – це кільцевий шлях, що веде до центральної точки; шлях не має поворотів і тупиків, але неминуче веде до центру, де паломник відпочиває під час медитації» (Brookman, 2011, p. 289). Споруда лабіринту пов'язана з лімінальним простором, де перебувають душі покійних людей, або використовується як інструмент для зв'язку з Богом (Воловик і Атаман, 2023). Спіралями лабіринту повинні проходити душі, щоб у ньому загубитися і не повертатися до світу живих. Дев'ятиступеневий спіралевидний лабіринт символізує у багатьох етносів етап смерті. Це, частково, підтверджується тафальними комплексами, знайденими у тунелях;

г) *еніоземлезнавче*: лабіринт є частиною геоактивних структур Землі, де сформовані зони аномального прояву геофізичних та геохімічних процесів: коридори виконують роль «силової котушки», зал з колонами – «конденсатора», дольмени біля входу (McCullough, 2004) – «підсилювача». Структури «класичних» лабіринтів розташовані переважно над геомагнітними аномаліями та мережею розламів земної кори і можуть створювати ефект георезонансу. Таке трактування пов'язано з сакральними місцями язичників, особливо «магічної» складової (відьми та шамани танцювали у центрі лабіринту в період активних фаз Місяця); інколи рисунок лабіринту розташовували на порозі дому (Індія), що виконував функцію магічного захисту, оберігаючи від злих сил;

д) *семіотичне*, коли елементи лабіринту застосовують у сакральній геометрії: хрест, свастика (рух космічної матерії, божественна сонячна енергія), коло (вічність, циклічність, нескінченність, складова мандали, магічне коло з пентаграмою, струк-

тура кромлехів), трикутник (тріада головних богів у релігії єгиптян, індусів, ацтеків). Також до елементу лабіринту відносять «меандр» – аналог елементу морфології річкової долини;

е) *метафоричне*, будь-яка складність, з якої практично неможливо вибратися (Labyrinth, 2005);

є) *літературне*, коли дослідники (Набитович, 2010) аналізують філологічні особливості творів (наприклад, Б. Прус, Х.Л. Борхес, У. Еко, Дж. Дос Пасос тощо). Також лабіринти згадуються у літературних джерелах з бронзового віку (критські петрогліфи); досить поширеними є у рукописах (В. Мейер, В. Башелет-Масіні, В. Хаубріхс) (Kern, 2000).

Аналізуючи лабіринти, пов'язані із сакральним простором необхідно виокремити відповідні типології. Їх багатство конотацій і взаємопов'язаних значень поєднується в єдиній символічній структурі лабіринту; враховуючи його давність і накопичення шарів магічного, релігійного, раціонального та метафізичного значень. Упродовж минулих кількох століть ідея лабіринту розвивалася і набувала нових значень, які вплинули на його дизайн, але частково втратила сакральну складову. Зазначимо належність лабіринтів до різних груп варіантів сакральних ландшафтів: язичницької (переважно), християнської, іудейської (Воловик, 2013; Mishchenko, 2018; Mishchenko, 2019).

За просторовим розташуванням лабіринтам притаманна висотна диференціація на *підтипи*: наземні, підземні та змішаного підтипу (входи на поверхні – гроти, ущелини). Більшість підземних лабіринтів мають лімінальну сакральну функцію.

За *генезисом* пропонуємо виділити натуральні (підземні комплекси печер та галерей), натурально-антропогенні (сакральні модифіковані комплекси галерей та печер), антропогенні або техногенні (лабіринти у церквах, з дерну, «троянські міста» тощо) типи лабіринтів у складі сакрального простору.

Натуральні та натурально-антропогенні лабіринти. До натурального типу віднесено системи карстових ландшафтів, представлених перехідними та підземними формами (maze cave): мережа трубчастих ходів та отворів у печері з комплексами горизонтальних галерей. Геоморфологами описано три типи печер-лабіринтів – анастомозні, мережеві та губчасті (A Lexicon...,

2002). Спільні лабіринти, зокрема печери Нок-Фелл і Девіс-Хоул Майн, зустрічаються у вапняках Йоредейл північних Пенін, але найбільші лабіринти знаходяться в Блек-Гіллс (включаючи печеру Джебел, США) і в українських гіпсових масивах (Оптимістична).

Лабіринти у карстових ландшафтах не мають прямого зв'язку з культовим використанням, а є лише передумовою для їх зародження. Їх не потрібно розглядати як споріднену категорію з погляду розуміння культової належності. Хоча, у стародавньому світі печери означали вхід до Матері-Землі, утробу, куди можна було увійти, щоб знову народитися. Темні зони печер особливо добре підходять для здійснення ритуалу через можливості усамітнення та приватності, а також часте сприйняття підземного світу як потойбічного та позачасового середовища (Caves and ritual..., 2018). Це могло бути місце, де оракул проголошував майбутнє, як у Дельфах. Річка Стікс у грецькій міфології, шлях до загробного світу, була під землею, і це було образом християнського уявлення про пекло. Для майя печерні лабіринти були місцем, де душі померлих входили в підземний світ, і тому, на дні печер знаходили культові артефакти (Brockman, 2011).

У ранньому середньовіччі печерні лабіринти трансформуються у *натурально-антропогенний тип*, які використовували для святкування релігійних містерій. Багато явлень Марії відбувалися у печерах, наприклад як Лурд, а також ті, що мають цілющі джерела чи криниці, особливо цінуються. Прикладами таких лабіринтів є претенденти на лабіринт Мінотавра: печера Скотіно (Крит), тунелі у Гортині (Крит); в останньому випадку частина тунелів і колон мають гладкі поверхні, що вказує на антропогенний вплив.

Класичним прикладом є Критський лабіринт у Кноссі, пов'язаний з міфом Мінотавра. Позбавлений симетрії палац був лабіринтом приміщень, коридорів, колонад, сходів і колодязів, що з'єднувалися між собою на 2,5 га, охоплюючи три поверхи. Близько 1400 р. до н.е. більшість споруд комплексу було зруйновано або покинуто. Можливі пояснення включають руйнівний землетрус, морське вторгнення або затоплення припливною хвилею після виверження вулкану на сусідньому острові Тера (Olsen, 2007). Нижні рівні палацу мали крипти із зображенням «подвійної сокири» (підкреслюючи

трактування «labrys»), зі стовпами у центрі, з каналами або басейнами. Інколи такі крипти інтерпретують як аналоги священних печер, де культові обряди проводилися навколо сталагмітів і сталактитів. Ймовірно, нижні поверхи крипт пов'язані з тафальними функціями лабіринту.

Антропогенний тип лабіринтів, у частини яких відсутня сакральна функція (наприклад, паркові лабіринти, лабіринти-плутанки), хоча морфологічно та семіотично є аналогами відповідних структур.

До підтипу наземного типу віднесено сакральні *лабіринти з дерну* (діаметром від 10 до 45 м), у якому викопували лінії, що уособлювали «стіни». Формували неглибокі канавки (завширшки до 0,1–0,2 м), позбавлені рослинності. Паломник рухався виступаючими ділянками дерну (завширшки до 0,6 м), ніби йшовши за «ниткою Аріадни». Райони поширення: Великобританія (збереглися – у Долбі, Алкборо, Уінг, Хілтон, Сомертон, Сафрон-Уолден, Вінчестер, Брімор), Німеччина (Штайграан-дер-Унструт, Грайштен, Кауфбойрен, Айленріде), о. Суматра (Kern, 2000) тощо. Частина з них не збереглися, хоча рештки є у Чехії (Прага), Польщі (Різенберг), Північній Ірландії (графство Лондондеррі), Швеції (Асіре).

Підтип паркових лабіринтів та лабіринтів-плутанок входить до складу садово-паркових культурних ландшафтів, характерних для епохи Відродження та бароко; належить до регулярних, геометрично правильних парків. Переважна більшість сформована з кущів, які обрамляли доріжку з обох боків. Деревя та чагарники висаджували дуже щільно. З відомих проєктів, які було реалізовано: парк Абондан (поблизу Парижу), «Новий та старий лабіринти» (Амстердам), лабіринт де Орта (Барселона), Версаль, замковий сад (Гейдельберг), палац Хемптон-Корт (поблизу Лондона), парк в Зоргфліті (поблизу Гааги), лабіринт-плутанка у літньому палаці імператора Цяньлуна (Пекин) тощо. Сакральної складової не містить.

Підтип «*троянські міста*», представлені спорудами, складеними з каменів, викладеними на поверхні і нічим не закріплені. Поширені на островах та узбережжях, інколи у внутрішніх районах Північної Європи: у Швеції – до 300, Норвегії – до 20, Фінляндії – понад 140 об'єктів. Діаметр – від 7 до 18 м, кількість кіл – 9–15, морфологічна схема подібна до «критської» (Kern, 2000). У цього підтипу лабіринту відсутнє місце, де розташований вхід. Кам'яні лабіринти

подібної морфології можна зустріти в Індії, Мексиці, Аризони (США).

Найпоширенішою є морфологічна типологія лабіринтів (Labyrinth, 2005) з підтипамі: змієподібний лінійний, концентричних кіл, спіральний, хрестоподібний.

Змієподібний лінійний лабіринт. Тип протолабіринтового патерна з блукаючих або хвилястих ліній, які іноді розташовані в одному напрямі, а потім повертають назад у протилежному. Часто зустрічається в доісторичних наскельних гравюрах, з'являючись у поєднанні зі спіральними лабіринтами. Змієподібні лінії сповіщають про подорож «ліворуч і праворуч» і означають долю, вирішену різними протилежними впливами, видимими й невидимими – шлях кочівника або мисливця, перехід людства крізь простір і час.

Лабіринт концентричних кіл. Патерн складається переважно з концентричних кіл, пронизаних прямою або змієподібною лінією. Центральна точка відповідає походженню або прояву божественної енергії. Нове життя і родючість залежать від прихованого центру – буття матері-Землі. Цей підтип лабіринту стосується космогонічного бачення, таємниці життєвих процесів.

Спіральний лабіринт. Складається зі спіральної лінії, що обертається навколо центру; представлений подвійним рухом, всередину і назовні, іноді затягнутий у подвійну спіраль. Варіаціями спіралі можна вважати відоме зображення «інь і ян» або ж грецькі мотиви. Оскільки спіраль не залишає альтернативних шляхів, дослідники вважають за краще називати її «псевдолабіринтом». Його перша поява, ймовірно, пов'язана з переходом Homo sapiens від неолітичних кочівників до осілого аграрного життя, що змусило переоцінити поняття родючості. Сільське господарство передбачало постійне життя та формування привілейованих локусів, а також віру у «воскресіння» невидимими силами, прихованими в землі, що сприймається як внутрішня життєва енергія.

Спіральні лабіринти також символізують «змію», оскільки індійська традиція представляє її імпліцитно, що здатна підніматися вгору по хребту (axis mundi). Рух змії, заряджений енергією і значенням у тантричному розумінні та у християнській культурі, є стародавнім символом, пов'язаним із землею. Він з'явився під час розквіту аграрної цивілізації і поширився на регіони Месопотамії, Індії, Мезоамерики.

Хрестоподібний лабіринт поєднує спіральний мотив із поділом сакрального простору у чотирьох напрямках. Цей тип геометричної композиції з'явився в Месопотамії, а потім в Єгипті, приблизно наприкінці IV тисячоліття до н.е. Хрестоподібний лабіринт використовувався в християнській семіотиці після XII століття: на підлозі соборів, у живописі, геральдичних та езотеричних емблемах. Деякі лабіринти у формі хреста, відомі в Італії як «вузол Соломона», представлені у кельтському, германському та романському стилях, є синтезом подвійної символіки хреста та лабіринту; з цієї причини вони відомі як «емблема божественної незбагненності» (Labyrinth, 2001).

Перехід від спіралі до хрестоподібного лабіринту, ймовірно, є результатом ситуації, сформованої розвитком аграрної та міської культур. Місто стає привілейованим і захищеним місцем, де зосереджені багатство, знання та влада, як матеріальна, так і духовна. Центр міста, як центр лабіринту, перетворюється на роздоріжжя, від якого вимірюються відстані та відраховується час. Чотири – це основна кількість напрямів: схід, захід, північ і південь. Хрест – знак їх поширення від центрального ядра. Площа, яка розвивається з хреста, стає емблемою раціонального міста / містечка і місцем проживання містян (Воловик та ін., 2022). Ця зміна знаходить своє візуальне вираження у впорядкованих вертикальних і горизонтальних рукавах хреста, які при повторенні створюють геометричні візерунки на основі квадратів.

Такий тип лабіринту теж виконує лімітальну функцію, коли огорожене, міцне та організоване місто або містечко може виявитися «замкненим простором» для мешканців, так само як лабіринт міг використовуватися для відлову диких тварин. Тут втрачається свобода пересування і прямий контакт з духами природи.

Виникла необхідність аналізу сакрального простору у взаємодії географічного, культурного і сакрального трактування лабіринту, який може розглядатися як системна модель, що складається з природних та геокультурних підсистем (Денисик та ін., 2020). У працях початку XXI століття уточнено поняття сакрального простору як специфічної структури, що характеризується поєднанням натуральних або створених антропогенних об'єктів з відповідними культовими властивостями, до яких віднесено і лабіринти.

Обговорення

По відношенню до лабіринту можливе застосування поняття «лімінальності» (лат. *limes, limites, limen*), як означення будь-якої кількості меж або зовнішньої огорожі; *limen* може означати «поріг» – вхід до лабіринту. Це стверджується лише тоді, коли межу цього «порогу» проходять при здійсненні культових дій. У такому випадку, лімінальний простір у складі сакрального, буде представлений перехідними структурами між «сакральним фізичним» та «сакральним нефізичним» (Воловик і Атаман, 2023), до яких відносять і досліджуваний об'єкт. Лабіринт також має відношення до поняття «центропериферії» та фронтірних структур «сакральне – профанне». Як зазначив М. Еліаде: «Не кожен може потрапити у лабіринт і вийти із нього неушкодженим: вхід до лабіринту був різнозначний до ініціації... Цілком ймовірно, що захисні пристрої, які захищали поселення і міста, спочатку були магічними. Ці пристрої – рови, лабіринти, вали тощо мали на меті зупинити вторгнення демонів і душ померлих, а не напади людей» (Eliade, 2017), що підкреслює лімінальність досліджуваного об'єкту. Лімінальність лабіринту озна-

чає «поріг» між двома складовими сакрального простору, розташованими з обох сторін «гетеротопічної» площини (Денисик та ін., 2020). Термін буквально означає «обидва шляхи», і той, хто знаходиться у лімінальному просторі, повинен бути завжди налаштований на присутність несприятливих або суперечливих можливостей (Landscapes, 2016). Головна «місія» лабіринту полягає в захисті «Центру», що насправді було посвяченням у святість та безсмертя.

Висновки

Запропоновані типології лабіринту за розташуванням, генезисом та морфологією потребують уточнення та доповнення, врахувавши те, що предметом більшості досліджень є культурологічний або семіотичний, або міфологічний напрям. Сакральне-географічні трактування об'єкту дослідження висвітлюються неповно або поверхнево. Відродження інтересу до історії, функціонування та розвитку лабіринту як елементу сакрального простору сприяв активному обміну ідеями між істориками, теологами, географами, ландшафтними дизайнерами, що спричинило новий сплеск інтересу до цієї тематики.

Список використаної літератури

- Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : монографія. Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
- Воловик В.М., Атаман Л.В. Сакральна концепція лімінальності. *Сакральне та туризм* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ : ТОВ «Геопринт», 2023. С. 21–24.
- Воловик В., Лаврик О., Яцентюк Ю., Максютов А. Польські етнокультурні ландшафти Поділля: структура, використання, охорона культурної спадщини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Геологія. Географія. Екологія.* 2022. № 57. С. 68–80. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-57-06>.
- Денисик Г.І., Воловик В.М., Яцентюк Ю.В., Кізюн А.Г. Моделі сакрального простору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Геологія. Географія. Екологія.* 2020. № 53. С. 106–119. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2020-53-08>.
- Набитович І.Й. Концепт лабіринту як сакрального локусу (на прикладі новелістики Х.А. Борхеса, романів У. Еко «Ім'я рози» та К. Мосс «Лабіринт»). *Мазістеріум.* 2010. № 38. С. 45–51.
- A Lexicon of Cave and Karst Terminology with Special Reference to Environmental Karst Hydrology. Washington : U.S. Environmental Protection Agency, 2002. 214 p.
- Brockman N. Labyrinths. *Encyclopedia of sacred places.* Santa Barbara : ABC-CLIO, LLC, 2011. P. 289–290.
- Caves and ritual in Medieval Europe, AD 500-1500. Oxford : Oxbow Books, 2018. 314 p.
- Eliade Mircea. Sacrum, mit, historia. Wybór esejów. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2017. 279 p.
- Kern Hermann. Through the Labyrinth: designs and meanings over 5000 years. Munich; New York : Prestel, 2000. 360 p.
- Labyrinth. *A dictionary of symbols.* London : Routledge, 2001. P. 173–175.
- Labyrinth. *The Encyclopedia of Religious Phenomena.* Detroit : Visible Ink Press, 2008. P. 193–195.
- Labyrinth. *Encyclopedia of Religion, Second Edition. Vol. 8. Ka'bah – Marx Karl.* Farmington: Thomson Gale, 2005. P. 5273–5279.
- Landscapes of Liminality. Between Space and Place. London : Rowman & Littlefield International, 2016. 238 p.

McCullough W. David. *The Unending Mystery: A Journey Through Labyrinths and Mazes*. Pantheon Books, 2004. 272 p.

Mathews William Henry. *Mazes and Labyrinths: Their History and Development*. London : The Lost Library, 2010. 253 p.

Mishchenko O. Classification scheme of sacred landscapes. *European Journal of Geography*. 2018. Vol. 9. № 4. P. 62–74. [Електронний ресурс]. URL: <https://eurogeojournal.eu/index.php/egj/article/view/51> (дата звернення 22.07.2024).

Mishchenko O. Structural organization of sacred landscapes. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2019. Vol. 28 (3). P. 487–494. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/111944>.

Olsen Bradford C. *Sacred Places Europe: 108 Destinations*. San Francisco: CCC Publishing, 2007. 320 p.

References

Volovyk, V.M. (2013). Etnokuljturni landshafty: regionaljni struktury i pryrodokorystuvannja [Ethnocultural landscapes: regional structures and nature use]. Vinnytsia : TOV «Vinnyts'ka mis'ka drukarnya» [in Ukrainian].

Volovyk, V.M., & Ataman, L.V. (2023). Sakraljna koncepcija liminalnosti [The sacred concept of liminality]. *Sakraljne ta turyzm [Sacred and tourism]*. TOV «Gheoprynt» [in Ukrainian].

Volovyk, V., Lavryk, O., Jacentjuk, Y., & Maksjutov, A. (2022). Poljsjki etnokuljturni landshafty Podillja: struktura, vykorystannja, okhorona kuljturnoji spadshhyny [Polish ethnocultural landscapes of Podillia: structure, use, protection of cultural heritage]. *Visnyk Kharkivskogho nacionalnogho universytetu imeni V. N. Karazina, cerija «Gheologhija. Gheoghrafija. Ekologhija» [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Geology. Geography. Ecology]*, 57, 68–80. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-57-06> [in Ukrainian].

Denysyk, G.I., Volovyk, V.M., Jacentjuk, Y.V., & Kizjun, A.G. (2020). Modeli sakralnogho prostoru [Models of sacred space]. *Visnyk Kharkivskogho nacionalnogho universytetu imeni V. N. Karazina, cerija «Gheologhija. Gheoghrafija. Ekologhija» [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Geology. Geography. Ecology]*, 53, 106–119. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2020-53-08> [in Ukrainian].

Nabytovych, I.J. (2010). Koncept labiryntu jak sakralnogho lokusu (na prykladi novelistyky Kh.L. Borkhesa, romaniv U. Eko «Im'ja rozy» ta K. Moss «Labirynt») [The concept of the labyrinth as a sacred locus (on the example of H.L. Borges's novels, U. Eco's «The Name of the Rose» and K. Moss's «The Labyrinth»)]. *Maghisterium [Magisterium]*, 38, 45–51 [in Ukrainian].

A Lexicon of Cave and Karst Terminology with Special Reference to Environmental Karst Hydrology. (2002). Washington U.S. *Environmental Protection Agency* [in English].

Brockman, N. (2011). Labyrinths. *Encyclopedia of sacred places*. Santa Barbara : ABC-CLIO, LLC [in English].

Caves and ritual in Medieval Europe, AD 500-1500. (2018). Oxford [in English].

Eliade, Mircea. (2017). Sacrum, mit, historia. Wybór esejów. Warszawa [in Polish].

Kern, Hermann. (2000). *Through the Labyrinth: designs and meanings over 5000 years*. Munich; New York [in English].

Labyrinth. (2001). *A dictionary of symbols*. Routledge [in English].

Labyrinth. (2008). *The Encyclopedia of Religious Phenomena*. Visible Ink Press [in English].

Labyrinth. (2005). *Encyclopedia of Religion, Second Edition. Vol. 8. Ka'bah - Marx Karl*. Thomson Gale [in English].

Landscapes of Liminality. Between Space and Place. (2016). London [in English].

McCullough, W.D. (2004). *The Unending Mystery: A Journey Through Labyrinths and Mazes*. Pantheon Books [in English].

Mathews, W.H. (2010). *Mazes and Labyrinths: Their History and Development*. London [in English].

Mishchenko, O. (2018). Classification scheme of sacred landscapes. *European Journal of Geography*, 9 (4), 62–74. [Electronic resource] URL: <https://eurogeojournal.eu/index.php/egj/article/view/51> (access date 22.07.2024) [in English].

Mishchenko, O. (2019). Structural organization of sacred landscapes. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 28 (3), 487–494. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/111944> [in English].

Olsen, B.C. (2007). *Sacred Places Europe: 108 Destinations*. San Francisco [in English].

Отримано: 05.08.2024

Прийнято: 29.08.2024